

В.І. Ляшенко, д.е.н., проф.

ORCID 0000-0001-6302-0605

e-mail: slaval.aenu@gmail.com,

Г.Ф. Толмачова, к.е.н.

ORCID 0000-0001-9648-4908

e-mail: anna_ier@ukr.net,

Інститут економіки промисловості

НАН України, м. Київ

ДОТРИМАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ВИМОГ СУБ'ЄКТАМИ МАЛОГО І СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ КРИТИЧНОГО СТАНУ ДОВКІЛЛЯ ДОНБАСУ

Розбудова нової сучасної конкурентоспроможної економіки на сході України та створення додаткового поштовху для розвитку Донецької та Луганської областей є невід'ємною передумовою для відновлення територіальної цілісності країни. З цією метою Урядом України заплановано запровадження експерименту щодо формування територій пріоритетного розвитку в Донецькій та Луганській областях. Зважаючи на ключову роль виробництва у генеруванні попиту на інновації, акцент на виробничій сфері матиме вирішальне значення у відновленні економіки регіону. Для цього буде сформовано пул промислових, будівельних, логістичних, транспортних, інжинірингових, фінансових пропозицій, що можуть генерувати комплексне рішення для відновлення і модернізації регіону.

Забезпечення дотримання екологічних вимог суб'єктами малого і середнього підприємства (МСП) є серйозною проблемою для природоохоронних органів у всьому світі, не в останню чергу тому, що для цієї категорії підприємств характерні особливості, що утрудняють застосування традиційних методів дотримання виконання вимог. В Україні сектор МСП знаходиться на етапі становлення, але можна чекати, що кількість таких суб'єктів господарювання і, як наслідок, їх дія на довкілля збільшуватиметься, зокрема, в результаті реалізації політик і стратегій, спрямованих на підтримку цього сектору. Хоча подібні стратегії містять багато позитивних елементів, вони, як правило, не приділяють належної уваги природоохоронній проблематиці; навпаки, деякі заходи призводять до таких небажа-

них побічних наслідків, як обмеження або навіть заборони на проведення природоохоронних інспекцій. На цьому фоні природоохоронні органи стикаються з необхідністю вдосконалення існуючих і впровадження нових інструментів, які ефективніше сприяли б дотриманню екологічних вимог.

Скорочення дії на природне довкілля суб'єктів малого і середнього підприємництва при виробництві товарів і послуг є ключовим чинником успіху у сфері екологізації економіки. Поліпшення екологічних показників також сприяє розвитку нових напрямів бізнесу для самих МСП як важливих постачальників товарів і послуг.

Проте бажання і можливості МСП впровадити практики стійкого ведення бізнесу зазвичай стикаються з обмеженим ресурсним потенціалом, дефіцитом кваліфікованих кадрів і професійних знань. Дуже часто МСП просто не володіють інформацією про множині фінансово привабливих можливостей вдосконалення своїх екологічних показників. Існує широко поширена помилкова думка, що охорона довкілля зв'язана з великими технічними складнощами, проблемами і витратами. Навіть коли відомо, що поліпшення екологічних показників підвищує конкурентоспроможність фірми, нестача відповідних знань і досвіду перешкоджає використанню еколого-економічно вигідних варіантів. У той же час обмеженість внутрішніх ресурсів МСП сприяє вибору стратегії розвитку з мінімальними ризиками, з меншим бажанням інвестувати в нові технології, частково і внаслідок невизначеності терміну окупності вкладених коштів.

Метою дослідження є аналіз різних інструментів, використовуваних для підтримки дотримання вимог природоохоронного законодавства і впровадженні екологічних методів ведення бізнесу на основі кращого досвіду країн ЄС і ОЕСР. Рекомендації передбачають розробку регіональної комплексної програми підтримки дотримання екологічних вимог МСП. Необхідність в такій програмі обумовлена тим, що МСП відчувають нестачу людських і фінансових ресурсів, а також знань і навичок для того, щоб адекватно діяти в контексті складної системи екологічного регулювання, існуючої в країні.

Довкілля і підприємницький сектор Донецької області. Стан довкілля в Україні є незадовільним. Атмосферне повітря у великих містах забруднене, перевищення гранично допустимих концентрацій є як мінімум по трьох параметрах: по діоксиду азоту, вуглецю оксиду, сірчистого ангідриду. Така речовина як формаль-

дегід, яка має вплив на здоров'я людей – не контролюється. За даними Всесвітнього економічного форуму Україна посідає 77 місце зі 144 країн, оцінених у ході складання Індексу глобальної конкурентоспроможності через корупцію, нераціональне використання природних ресурсів та відсутність фінансового механізму реалізації реформ.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я кожні 15 хвилин в Україні помирає 5 людей через поганий стан довкілля, 7 людей стають на облік, як смертельно хворі через забруднення питної води, ґрунтів та повітря. До 2050 р. населення зменшиться на 4 млн чол. (скоротиться до 39 млн чол.) А за песимістичним сценарієм до 2050 р. мешканців України може стати менше на 15 млн чол. (скоротиться до 28 млн чол.).

За роки незалежності чисельність багатьох мисливських тварин скоротилася на 30-70%. Щорічно у прісних водоймах, Чорному та Азовських морях незаконно виловлюють 197 тис. тонн риби, для прикладу промислово видобувають 200 тис. тонн риби. 55% території розорано, 30% – це еродовані землі. Лісистість становить 15,6%, що втричі менша за лісистість Європи. Площа заповідних земель у 2,5 рази менша за середньоєвропейську, кількість чистої води у 10 разів менша [1, с. 1].

Сучасний стан довкілля та динаміка розвитку екологічної ситуації на території Донбасу є дуже критичними. На території Донецької області, яка становить лише 4,4% від загальної площі України, зосереджена п'ята частина промислового потенціалу держави, 78% якого припадає на екологічно небезпечні виробництва металургійної та видобувної галузей, виробництво електроенергії і виробництво коксу [2, с. 7].

Основними засадами (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2030 р., затвердженими Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII, визначені першопричини екологічних проблем України, які характерні в першу чергу для Донбасу: 1) «підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності; неврахування наслідків для довкілля у законодавчих та нормативно-правових актах, зокрема у рішеннях Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади; 2) переважання ресурсо- та енергоємних галузей у структурі економіки із здебільшого негативним впливом на довкілля, що значно посилюється через неврегульованість законодавства при переході до ринкових умов господарювання; 3) фізичне

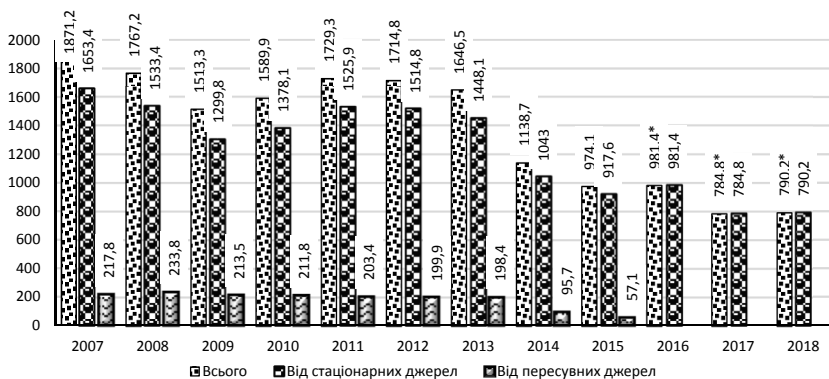
та моральне зношення основних фондів у всіх галузях національної економіки; 4) неефективна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання природних ресурсів, зокрема неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, незадовільний стан системи державного моніторингу навколишнього природного середовища; 5) низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку, недосконалість системи екологічної освіти та просвіти; 6) незадовільний рівень дотримання природоохоронного законодавства та екологічних прав і обов'язків громадян; 7) незадовільний контроль за дотриманням природоохоронного законодавства та забезпечення невідворотності відповідальності за його порушення; 8) недостатнє фінансування з державного та місцевих бюджетів природоохоронних заходів, фінансування таких заходів за залишковим принципом» [3].

Стан Донбасу загалом можна коротко визначити як катастрофу: «Катастрофа – подія, викликана руйнівними силами природи або людською діяльністю чи бездіяльністю, що серйозно загрожує та (або) завдає шкоди людському життю, здоров'ю, майну та (або) навколишньому середовищу». Ця катастрофа має соціальний, економічний, екологічний та науково-технічний виміри...

Екологічний вимір: 1) ризики виходу на поверхню та підтоплення шахтними водами підземних горизонтів з питною водою і цокольних приміщень житлового сектору; 2) збільшення випадків потрапляння до житлових приміщень шахтного метану і наявна загроза витоку радіації; 3) підвищене забруднення повітря та зовнішнього середовища підприємствами ГМК і ТЕС; 4) відсутність системи моніторингу екологічних ризиків особливо на захоплених територіях у зонах проведення ООС; 5) низький рівень розвитку системи рекреації та туризму; 6) відсутність дієздатних програм моніторингу і підвищення екологічної освіченості населення; 7) відсутність державної стратегії в зменшенні залежності енергетики від вугілля та вуглецевого палива загалом [4, с. 229].

Найгострішою екологічною проблемою Донецького регіону, яка вимагає якнайшвидшого вирішення, є забруднення повітряного басейну. За інформацією Державної служби статистики України, викиди забруднюючих речовин та парникових газів у атмосферу від стаціонарних джерел забруднення за 2018 р. на території області, підконтрольній українській владі, становлять 790,2 тис. т (31,5% від загальних викидів по Україні) та на 0,7% більше, ніж в 2017 р.

(рис. 1). А за 2019 р. – 773,2 тис. т що на 2,1% менше, ніж за 2018 р. [5].

* Інформація наведена без урахування викидів від пересувних джерел.

Рис. 1. Динаміка викидів забруднюючих речовин від стаціонарних та пересувних джерел, тис.т/рік [3]

Щільність викидів шкідливих речовин від стаціонарних джерел у розрахунку на квадратний кілометр області у 2018 р. склала 29,8 т проти 29,6 т за 2017 р., а на одну особу – 188,9 кг проти 185,9 кг. Забруднюючі речовини, що визначаються в пробах повітря міст Краматорськ, Слов'янськ і Маріуполь: аміак, пил, діоксид азоту, діоксид сірки, діоксид вуглецю, фенол, формальдегід, фтористий водень. Основними забруднювачами атмосферного повітря в області залишаються підприємства вугільної промисловості, металургії та підприємства-виробники електроенергії.

Однією з основних причин надмірних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря є моральне старіння та фізичне зношення технологічного та пилогазоочисного устаткування, що не відповідає сучасним вимогам щодо забезпечення встановлених законодавством нормативів граничнодопустимих викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря.

Важливою проблемою природокористування в Донецькій області є забруднення поверхневих вод. Кількість підприємств, які здійснюють скид зворотних вод в поверхневі водні об'єкти Донецької області у 2019 р. складала 113 (17% від загальної кількості водокористувачів). Обсяг скиду становить 1145,0 млн м³. В межах До-

нецької області негативний вплив на формування якості в р. Сіверський Донець мають скиди підприємств безпосередньо в р. Казенний Торець та Кривий Торець, в який здійснюють скиди 45 підприємств з загальним обсягом скиду – 492,4 млн м³. Найбільший обсяг скиду зворотних вод до Азовського моря здійснюється підприємством галузі «чорна металургія» ПАТ «Меткомбінат «Азовсталь» (м. Маріуполь) – 555,9 млн м³ (83% від скиду по басейну) [3].

Донецька область характеризується наявністю гірничодобувної, металургійної, енергетичної та інших галузей промисловості, діяльність яких призводить до накопичення великих обсягів промислових відходів (рис. 2).

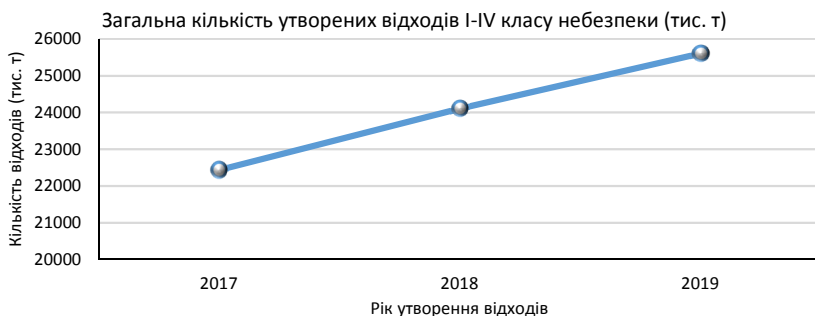

Рис. 2. Динаміка утворення відходів від промислових підприємств області [3]

Обсяг утворення відходів I-III класів небезпеки в Донецькій області складає 147,3 тис. т. Рівень утилізації відходів за 2019 р. складає 21,1% від утворених. Фактичні обсяги накопичених відходів перевищують ті, що відображені у статистичній звітності, оскільки збанкрутілі та непрацюючі підприємства, які раніше накопичили значні обсяги відходів, не враховуються під час проведення державних статистичних спостережень. Місця видалення відходів, які розташовані на території таких підприємств, негативно впливають на стан довкілля. Спостерігається вкрай низький рівень заміщення первинних природних ресурсів за рахунок використання відходів виробництва чи побічних продуктів (у тому числі шлаків) [6].

На території області створена потужна техносфера, що включає значні промислові підприємства гірничодобувної, металургійної, хімічної промисловості, енергетики, важкого машинобуду-

вання та будівельних матеріалів, родовища корисних копалин. Висока концентрація промислового, сільськогосподарського виробництва, транспортної інфраструктури в поєднанні із значною щільністю населення створили величезне навантаження на біосферу – найбільше в Україні та Європі.

Донецька область має розвинутий підприємницький сектор. За даними Державної служби статистики станом на 01.01.2020 р. на території Донецької області налічувалось 65107 суб'єктів малого і середнього підприємництва, з яких 578 (або 0,9%) – середні підприємства, 9691 (або 14,9%) – малі підприємства, з них 8391 (або 12,9%) – мікропідприємства, 54838 – фізичні особи-підприємці, з яких 15 (або 0,02%) – суб'єкти середнього підприємництва, 54823 (або 84,2%) – суб'єкти малого підприємництва. При цьому у порівнянні з 2018 р. кількість малих підприємств збільшилась на 5,3%, кількість середніх підприємств – на 14,9%, кількість фізичних осіб-підприємців – на 4,6%. Після зниження у 2018 р. показника кількості малих підприємств у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення з 24 до 22 одиниць (- 8,3%), у 2019 р. цей показник відновив свої позиції та знову склав 24 одиниці. Показник кількості фізичних осіб-підприємців (суб'єктів малого підприємництва) у розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення у 2018 р. склав 125 осіб, тоді як у 2019 р. цей показник підвищився і склав 133 особи (+ 6,4%) [7].

У структурі малих підприємств за видами економічної діяльності, як і раніше, превалюють сфери діяльності не виробничого характеру. Кількість малих підприємств, які займалися оптовою та роздрібною торгівлею, ремонтом автотранспортних засобів і мотоциклів, хоча й зменшується з кожним роком, але продовжує складати найбільшу питому вагу в загальній кількості підприємств (27,6%) (рис. 3).

Серед підприємств середнього бізнесу 35,5% припадало на підприємства, що займаються промисловими видами діяльності; 17,3% – охороною здоров'я та наданням соціальної допомоги; 11,6% – сільським, лісовим та рибним господарством, 11,2% – оптовою та роздрібною торгівлею, ремонтом автотранспортних засобів і мотоциклів (рис. 4).

Майже 70% підприємств, які забезпечували сільськогосподарське виробництво в регіоні, складають фермерські господарства. Протягом останніх років як в Україні в цілому, так і в Донецькій області зокрема, спостерігається тенденція зменшення кількості фермерських господарств та збільшення площі сільськогосподарсь-

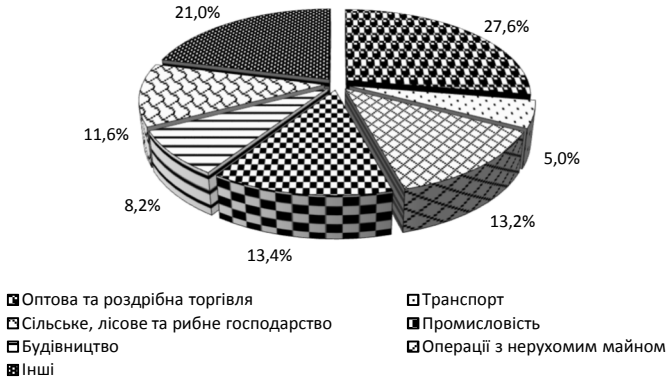

Рис. 3. Структура малих підприємств за видами економічної діяльності [8]

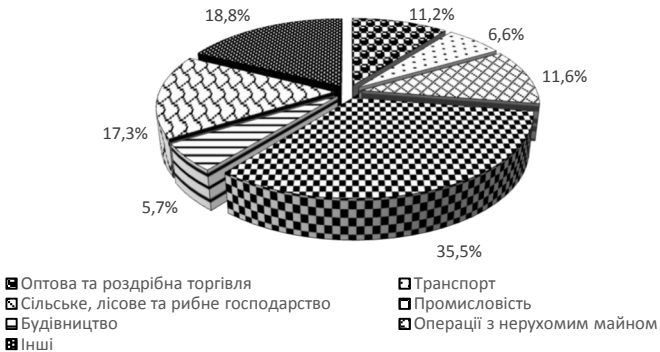

Рис. 4. Структура середніх підприємств за видами економічної діяльності [8]

ких угідь, які знаходяться у їх користуванні. Станом на 01.11.2019 р. кількість фермерських господарств в області склала 892 одиниці, що на 3,9% менше рівня попереднього року. В користуванні фермерських господарств знаходилось майже 184,7 тис. га сільськогосподарських угідь, що на 1,0% більше, ніж у 2018 р. [8].

У структурі фізичних осіб-підприємців за видами економічної діяльності значно превалюють сфери діяльності невиробничого характеру. Кількість фізичних осіб-підприємців, які займалися оптовою та роздрібною торгівлею, ремонтом автотранспортних за-

собів і мотоциклів складає 55,3%. На частку фізичних осіб-підприємців в промисловості і будівництві доводиться, відповідно, 4,5 і 1,4%, але враховуючи, що загальна кількість цих підприємницьких структур 54838, то в промисловості і будівництві працюють, відповідно, 2473 і 758 одиниць.

Значущість МСП для довкілля. У розвинених країнах проблеми збереження природи знаходяться серед пріоритетів розвитку вже більше за півстоліття. Про це свідчать наявність комплексних державних природоохоронних програм і розвинутого законодавства, що жорстко регламентує захист екології, діяльність впливових політичних партій «зелених», громадських організацій, що борються за охорону довкілля і т.д. Найважливішу роль у справі охорони довкілля в розвинених країнах грає соціально відповідальний бізнес. Передові компанії останніми роками займають усе більш активну природоохоронну позицію і не лише дотримуються екологічного законодавства, але і самі виступають з ініціативами, спрямованими на посилення природоохоронних норм у своїх корпораціях, які нерідко бувають жорсткішими, ніж навіть прописані в законодавстві.

Кількісне визначення дії на довкілля, пов'язаної з діяльністю МСП, є важливою передумовою для вироблення адекватної екологічної політики відносно цих суб'єктів господарювання, а також стратегій щодо забезпечення дотримання ними нормативно-правових вимог.

Залежно від масштабу і характеру дії МСП на довкілля, можливі різні підходи у сфері політики:

якщо МСП здійснюють вагомий внесок у забруднення довкілля, то державні органи можуть сприяти їм у дотриманні екологічних вимог у такий спосіб, щоб забезпечити як зниження шкідливого впливу на довкілля, так і подальший розвиток МСП

якщо вплив МСП на довкілля є незначним, то навантаження на них, пов'язане із законодавчими вимогами і контролем за їх виконанням, може бути зменшене;

якщо істотна негативна дія МСП обмежена декількома галузями, державні органи можуть зосередити на них свої зусилля.

Сукупний ефект від діяльності великої кількості МСП може призводити до серйозних екологічних проблем. Дії МСП промислового сектору в цілому приділяється достатня увага, оскільки в процесі виробництва вони споживають енергію і природні ресурси, одночасно створюючи відходи і забруднюючи довкілля. В той же час

не слід нехтувати і дією компаній, працюючих в сільському господарстві і сфері послуг.

Згідно з даними декількох досліджень, проведених в Європейському Союзі (ЄС) та інших країнах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), сільське господарство є однією з найбільш важливих галузей з точки зору дії МСП на довкілля. Їх діяльність є істотним джерелом забруднення водних об'єктів і ґрунтів. Стосовно сфери послуг слід зазначити, зокрема, автозаправні станції і ремонтні майстерні, з якими пов'язаний ризик істотного забруднення як в ході їх нормальної діяльності, так і в результаті аварійних витоків. МСП усіх галузей можуть впливати негативно на біорізноманітність унаслідок свого впливу на місця життя, особливо на територіях, уразливих з екологічного погляду.

Статистичні дані про дію МСП на довкілля, як в державах ОЕСР, так і в інших країнах, надзвичайно обмежені. Лише небагато досліджень було присвячено кількісній оцінці цієї дії. Наприклад, згідно з оцінками доповіді про дію МСП на довкілля, підготовленої компанією ECOTEC Research and Consulting за замовленням Європейської Комісії, на МСП доводиться до 60% відходів виробництва і 80% випадків забруднення довкілля в Англії і Уельсі. За оцінками Екологічного центру Уельсу, на МСП, що складають 97% компаній в сільських областях Уельсу, доводяться близько 91% відходів, вироблених в цій місцевості [9].

У дослідженні, виконаному в Нідерландах організацією TNO1, відзначається, що невеликі промислові об'єкти приводять до істотного збільшення навантаження на довкілля (близько 50%) по ряду забруднюючих речовин, передусім, по азоту, фосфору, важким металам, деяким пестицидам, озоноруйнуючим речовинам, а також летким органічним сполукам (ЛОС). Вони вносять вклад в процеси закислення довкілля і є істотним джерелом відходів, як небезпечних, так і безпечних. У дослідженні відмічений ряд галузей, в яких дія МСП особливо істотна:

сільське господарство, зокрема інтенсивні методи тваринництва;

будівництво, видалення і вторинна переробка відходів;

харчова промисловість;

виробництво будматеріалів;

виробництво металевих і електротехнічної продукції.

У іншому дослідженні, виконаному компанією KPMG Environmental Consulting за замовленням уряду Нідерландів, також відмічений ряд галузей, з якими пов'язана істотна дія на довкілля.

На додаток до перерахованих, до них відносяться друкарська, текстильна і шкіряна промисловість, а також деякі сфери лісової, деревообробної і целюлозно-паперової промисловості [10].

Забезпечення дотримання екологічних вимог суб'єктами середнього і малого підприємництва є серйозною проблемою для природоохоронних органів у всьому світі, не в останню чергу тому, що для цієї категорії підприємств характерні особливості, що утрудняють застосування традиційних методів дотримання виконання вимог. Кількісне визначення дії на довкілля, пов'язаної з діяльністю МСП, є важливою передумовою для вироблення адекватної екологічної політики відносно цих компаній, а також стратегій і програм щодо забезпечення дотримання ними нормативно-правових вимог.

Сукупний ефект від діяльності великої кількості МСП може призводити до серйозних екологічних проблем. Дії МСП промислового сектору в цілому приділяється достатня увага, оскільки в процесі виробництва вони споживають енергію і природні ресурси, одночасно створюючи відходи, що забруднюють довкілля. Водночас не слід нехтувати і дією компаній, працюючих у сільському господарстві і сфері послуг. МСП усіх галузей можуть впливати негативно на біорізноманітність унаслідок свого впливу на місця життя, особливо на територіях, уразливих з екологічного погляду.

У той же час, МСП здатні внести вклад в забезпечення екологічно стійкого розвитку, оскільки деякі з них активно беруть участь у виробництві екологічно значимої продукції і послуг. Компанії, працюючі у сфері екологічного консалтингу (наприклад, у сфері екологічного менеджменту, чистішого виробництва, управління відходами і т. п.) часто належать до категорії МСП. Деякі МСП пропонують послуги з ландшафтного планування, дослідження забруднених майданчиків, рекультивациі і відновлення порушених земель. МСП також часто служать центрами продажів чистіших технологій і середозахистного устаткування [12].

Найважливішим чинником, що впливає на поведінку МСП відносно дотримання нормативно-правових вимог у сфері охорони довкілля, є недостатній рівень компетентності і наявного потенціалу, необхідних для прийняття екологічно стійких підходів до промислового розвитку. Багато МСП не мають в розпорядженні інформації про сучасні організаційні і технічні рішення, що дозволяють підвищити екологічну (а іноді і економічну) результативність. Це відбувається на тлі загального недоліку як управлінських і технічних навичок в середовищі МСП, так і людських ресурсів для виконання певних завдань, особливо якщо ці завдання вважаються та-

кими, що не мають відношення до основної діяльності організації. МСП також мають у розпорядженні менші фінансові ресурси для інвестицій в організаційні і технічні рішення, які могли б підвищити екологічну стійкість їх діяльності.

Рушійні чинники дотримання екологічних вимог у секторі МСП. Подолання недоліків у сфері дотримання екологічних вимог МСП залежить від ряду чинників, включаючи: 1) посилення стимулів для дотримання вимог, включаючи ясніші вигоди неекологічного характеру, що дозволяють підвищити мотивацію МСП; 2) достатнє знання про вплив суб'єкта господарювання на довкілля, а також організаційні і технічні інструменти, що дозволяють понизити цей вплив; 3) зміцнення потенціалу з точки зору ресурсів, якості управління, взаємодії із зацікавленими сторонами і т.д.

Прогрес в області дотримання екологічних вимог сповільниться, якщо МСП не розглядатимуть себе в якості елементів ширшої динамічної системи, що об'єднує ділових партнерів і споживачів, державні і фінансові інститути, науково-дослідні й інші організації, а також суспільство в цілому (рис. 5).

Рис. 5. Система поліпшення екологічної результативності

Взаємодії між різними сторонами в такій системі можуть використовуватися для систематичного підвищення екологічної результативності МСП за допомогою таких заходів, як:

1) ефективні потоки інформації від зовнішніх зацікавлених сторін;

2) тиск зовнішніх зацікавлених сторін у напрямі реалізації конкретних заходів щодо зниження негативної дії або поліпшення екологічної результативності в цілому;

3) технічна і фінансова допомога зовнішніх зацікавлених сторін (рис. 6).

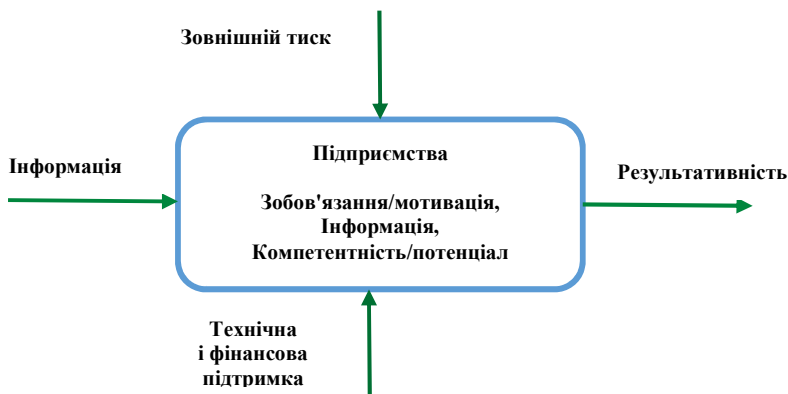

Рис. 6. Заходи систематичного підвищення екологічної результативності МСП

Різні зацікавлені сторони можуть чинити тиск на суб'єкти господарювання у напрямі підвищення екологічної результативності останніх різноманітними способами:

1) державні органи можуть використати поєднання різних інструментів регулювання, включаючи видачу екологічних дозволів, платежі за забруднення довкілля, механізми закупівель для державних потреб і т. д. для стимулювання підвищення екологічної результативності і встановлення відповідних цілей. Підвищенню ефективності інструментів регулювання може сприяти їх адаптація з урахуванням специфіки МСП (наприклад, загальне навантаження на МСП, пов'язане з державним регулюванням, може бути менше, ніж у разі великих підприємств);

2) споживачі можуть віддавати перевагу продукції, що чинить меншу дію на довкілля упродовж усього життєвого циклу;

3) інвестори і банки можуть оцінювати можливу екологічну відповідальність підприємств і враховувати екологічні ризики при наданні фінансування;

4) постачальники і клієнти-посередники можуть вимагати від своїх ділових партнерів систематичного застосування певних захо-

дів щодо зниження дії, а також певного рівня екологічної результативності;

5) екологічні й інші інвестиційні фонди, у тому числі створені за участю організацій-донорів, можуть надавати фінансування для певних проєктів, зокрема, щодо розвитку чистішого виробництва;

б) посилення тиску громадськості на підприємства у напрямі реалізації заходів для зниження дії на довкілля.

Подібні механізми квазірегулювання за участю третіх сторін можуть бути ефективнішими, ніж пряме втручання держави, і більш охоче прийматися бізнесом. Проте існує певна байдужість з боку споживачів відносно екологічної результативності МСП, особливо мікропідприємств. Це є негативним стимулом з точки зору екологічної результативності МСП [11].

Одне з можливих рішень, що дозволяють МСП здолати традиційні екологічні проблеми і недолік людського потенціалу – розвиток горизонтальної мережевої взаємодії з іншими фірмами, що знаходяться в аналогічному положенні. В деяких випадках така взаємодія організовується за ініціативою або під керівництвом державних або квазідержавних регулюючих організацій на тимчасовій основі з основною метою підвищення рівня екологічного менеджменту місцевих МСП. У інших випадках ініціатива розвитку взаємодії належить самим МСП, що прагне до спільної мобілізації знань і ресурсів, особливо, коли вони стикаються з схожими проблемами або можливостями.

Інструментарій підвищення екологічної результативності МСП. Інструменти, що дозволяють підвищити міру дотримання екологічних вимог і екологічну результативність підприємств, можна розділити на дві групи: 1) інструменти, вживані самими підприємствами добровільно або в якості реакції на ті або інші нормативні вимоги; 2) ініціативи державних органів (рис. 7). Дія цих інструментів може бути підкріплена участю зацікавлених сторін та ініціативами, заснованими на ринкових механізмах.

Інструменти, що дозволяють підвищити міру дотримання екологічних вимог і екологічну результативність підприємств, можна розділити на дві групи: а) інструменти, вживані самими підприємствами добровільно або в якості реакції на ті чи інші нормативні вимоги; б) ініціативи державних органів. Дія цих інструментів може бути підкріплена участю зацікавлених сторін та ініціативами, заснованими на ринкових механізмах.

Рис. 7. Основні інструменти добровільного підвищення міри дотримання екологічних вимог серед МСП

Міра використання відповідних інструментів залежить від рівня мотивації МСП, їх інформованості і потенціалу. Як було відмічено вище, для того, щоб спонукати МСП до використання цих інструментів, зазвичай потрібні зовнішні стимули і підтримку. У цьому контексті першим кроком державних органів має бути визначення стимулів для МСП й оцінка їх потреб в зміцненні потенціалу. Для виконання цього завдання самі державні органи повинні придбати достатні знання. Сприяння зміцненню потенціалу МСП і їх підтримка будуть логічним продовженням цієї діяльності [9].

Найважливіший елемент розробки програм підтримки дотримання нормативних вимог – визначення ефективних механізмів, що не вимагають надмірних ресурсів від держави. Відправною точкою є оцінка потенціалу державних органів у сфері розробки і реалізації таких програм, а також цілеспрямовані дії з розвитку цього потенціалу. Інформація про розроблені ініціативи щодо підтримки дотримання нормативних вимог повинна широко публікуватися.

Слід також розглянути можливості для залучення третіх сторін. Прагнення і можливості останніх вплинути на поведінку МСП залежатимуть від їх власної обізнаності, компетентності і доступу до інформації про екологічну результативність МСП і міри дотримання ними екологічних вимог.

Інституційні заходи щодо дотримання екологічних вимог.

Конкретні заходи інституційного характеру можуть сприяти успіху державних ініціатив щодо підтримки дотримання нормативних вимог. У рамках природоохоронних структур увесь спектр завдань щодо взаємодії з МСП, включаючи сприяння дотриманню ними нормативних вимог, може бути покладений на один провідний підрозділ або розподілений між декількома підрозділами. Переважна модель у кожному конкретному випадку залежатиме від загальної організаційної структури природоохоронних органів.

Досить часто в природоохоронних органах існують спеціалізовані підрозділи, орієнтовані на сприяння в дотриманні вимог, наприклад, інформаційні центри. У складі американського Агентства з охорони довкілля (ЕРА) є унікальний підрозділ – Офіс Уповноваженого (омбудсмена) щодо малого бізнесу. Уповноважений розглядається як інстанція, в чії функції входить об'єктивний дозвіл конфліктів, а також як незалежне і об'єктивне джерело достовірної інформації для широкої громадськості і конкретної цільової аудиторії (МСП) [11]. Подібні підрозділи повинні мати достатні повноваження для здійснення своїх функцій і забезпечення співпраці з боку інших природоохоронних органів.

З метою створення сприятливих умов для такої співпраці усередині природоохоронних органів (а також з іншими зацікавленими сторонами усередині і поза державними інститутами) може виявитися необхідною розробка стратегії сприяння дотримання вимог. Подібний документ не лише надасть відповідним підрозділам можливість для їх подальшої роботи, але і дозволить визначити пріоритети і послідовність дій, особливо в умовах обмежених ресурсів, виділених на цей напрям діяльності.

Як засіб забезпечення доступу не лише до конкретних рекомендацій щодо дотримання вимог, але і до ширшої інформації про відповідні інструменти, а також контактну інформацію організацій корисні інформаційні центри. Такі центри можуть бути організовані в самих природоохоронних органах або на основі третьої сторони.

Суб'єкти малого і середнього бізнесу отримують екологічні консультації і рекомендації з безлічі джерел, включаючи регулюючі органи, місцеві органи влади, спеціальні організації підтримки бізнесу, галузеві об'єднання, консультантів, банки і бухгалтерів, інших власників бізнесу і навіть особисті мережі (що особливо торкається мікробізнесу) [13].

Обстеження підприємств Шотландії (NetRegs, 2009) показало, що майже 70% керівників компаній обговорюють екологічні питання з представниками місцевих органів влади і менше 30% звертаються в національний природоохоронний орган. Менше 15% підприємств вважають за краще користуватися послугами консультантів, галузевих організацій, організацій підтримки бізнесу або веб-сайтом, призначеним для сприяння дотриманню екологічних вимог. Ці результати узгоджуються з висновками британського дослідження (SNIFFER, 2008), яке показало, що МСП, що шукають інформацію з екологічних питань, в першу чергу швидше звернуться в місцевий орган влади, а потім вже в галузеву організацію, скористаються інтернетом або послугами професійного консультанта [14].

Природоохоронні органи наділені регулюючими повноваженнями в відношенні лише частини співтовариства МСП, і вони не є основними контактними суб'єктами малого і середнього бізнесу. Проте в країнах ОЕСР вони часто координують зусилля інших державних і приватних суб'єктів із заохочення екологічної поведінки МСП, оскільки ця роль природоохоронного органу доповнює його основну регулюючу функцію.

Для успішного виконання цієї координуючої ролі природоохоронний орган наслідуює:

1) проводити навчання персоналу з питань заохочення дотримання екологічних вимог і ресурсоефективності;

2) більшою мірою інтегрувати надання рекомендацій про основну контрольню-наглядову діяльність;

3) налагодити партнерські відносини з іншими державними відомствами, місцевими органами влади, державними організаціями щодо підтримки бізнесу і асоціаціями бізнесу для підвищення свого авторитету у МСП і зменшення недовіри з їх боку;

4) вивчити шляхи координації і залучення ресурсів інших державних відомств для розвитку і впровадження новаторських підходів до надання сприяння співтовариству МСП;

5) розширити взаємодію з бізнес-асоціаціями з метою розробки зрозумілих методичних документів і пам'яток щодо дотримання екологічних вимог і «зеленим» методам ведення бізнесу і надати можливість малому і середньому бізнесу коментувати проекти нормативно-правових актів [15].

Дуже важливо, щоб один орган державної влади узяв на себе роль лідера в створенні мережі суб'єктів, що сприяють МСП в поліпшенні їх екологічних показників. Коли така мережа буде створена, установи, що входять в неї, повинні виконувати принципово важливу функцію «показчиків», посилаючи підприємства до безпосередніх операторів численних державних і недержавних програм підтримки різних аспектів екологізації бізнесу.

Доцільне створення Державної природоохоронної служби України за прикладом Агентства з довкілля охорони США (АООС). За роки роботи Агентства створена широка мережа, представлена тисячами державних і приватних організацій, що сприяють в дотриманні екологічних вимог, в різних штатах і галузях промисловості. Відділ щодо дотримання вимог АООС надає технічну і фінансову підтримку цим організаціям, до числа яких входять федеральні регулюючі органи і регулюючі органи штатів, галузеві об'єднання, а також вищі учбові заклади, некомерційні організації і консалтингові фірми. З метою заохочення активнішого обміну інформацією по всій країні між АООС і програмами технічної допомоги штатів створені Національний координаційний комітет (омбудсменів щодо малого і середнього бізнесу і програм екологічної допомоги малому і середньому бізнесу штатів) і Національна консультативна колегія з дотримання екологічних вимог (консультативних колегій щодо дотримання екологічних вимог штатів). Завдяки їх скоординованим діям програмам штатів вдається вирішувати свої завдання і обмінюватися інформацією для запобігання дублюванню діяльності [16].

При Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів України (Мінприроди) для підтримки суб'єктів малого і середнього підприємництва доцільно створення Офісу Уповноваженого щодо малого і середнього бізнесу (УМСБ) з представництвами в регіонах. До складу Офісу можуть входити чотири-п'ять фахівця-еколога, що надають Уповноваженому допомогу у відповіді на запити МСП, яким потрібна додаткова інформація для виконання екологічних вимог.

Офіс УМСБ може служити ефективним каналом комунікації між малим і середнім бізнесом і Мінприроди. В процесі підготовки природоохоронних нормативних актів і стандартів Уповноважений може виступати як представник співтовариства МСП, доводячи до відповідної робочої групи потреби і погляди малого та середнього бізнесу. Реагуючи на виявлені потреби цільових груп, Уповноважений виконує ряд важливих функцій, що включає:

- посередницькі функції між МСП і Мінприроди з метою забезпечення розуміння, з одного боку, політики Міністерства, а з іншої – потреб і поглядів МСП;

- організацію «гарячої лінії» для МСП, консультації, що робить, по нормативних актах, а також технічну допомогу;

- підтримку і поширення великого набору інформаційної і технічної літератури, підготовленої різними відділами Міністерства;

- участь в заходах, присвячених проблематиці МСП, в якості доповідача або експерта.

- взаємодію на регулярній основі з асоціаціями, об'єднуючими МСП;

- підготовку рекомендацій щодо розробки законодавчих і нормативних актів, що зачіпають інтереси МСП;

- відстежування розробки і реалізації нормативних актів, що зачіпають інтереси МСП у виконанні Закону України про регуляторну політику.

Тісніші зв'язки між державними органами, суб'єктами малого та середнього підприємництва і іншими зацікавленими сторонами можуть сприяти розвитку відкритого діалогу між ними, який, у свою чергу, сприятиме застосуванню різних інструментів підтримки дотримання вимог. Продуктивна співпраця повинна ґрунтуватися на ефективному інформаційному обміні, що має на увазі як отримання, так і передачу інформації. Особливо важливим в зв'язку з цим може бути розвиток мереж для обміну інформацією і досвідом. До участі в таких мережах можуть бути запрошені різні зацікавлені сторони (наприклад, галузеві асоціації, окремі компанії,

державні органи, неурядові організації, науково-дослідні організації і учбові заклади, консалтингові компанії). Мережі можуть функціонувати при адміністративній підтримці об'єднань бізнесу або галузевих асоціацій. Форми їх роботи можуть включати регулярні зустрічі, опитування і дослідження, а також підготовку інформаційних матеріалів, що відповідають потребам учасників мереж. Подібні мережі можуть забезпечити ефективну платформу для консультацій з метою виявлення проблем у сфері дотримання нормативних вимог, а також найкращих інструментів для їх вирішення.

Уряду слід працювати з місцевими органами влади, щоб ті, у свою чергу, задіяли МСП. Місцеві органи влади невеликих сусідніх населених пунктів можуть об'єднати ресурси для заохочення дотримання екологічних вимог. Це може стати однією з функцій міжміського екологічного агентства (також відомого як спільна екологічна служба) - моделі, все ширше вживаної у ряді європейських країн (наприклад, в Нідерландах, Швеції і Великобританії) для проведення місцевих екологічних перевірок і контролю. Ірландія служить прикладом горизонтальної співпраці місцевих органів влади в сприянні дотриманню екологічних вимог: в кожному місцевому органі влади є співробітник щодо забезпечення екологічною інформацією [15].

Більшість органів державної влади країн ОЕСР використовують можливості бізнес-асоціацій і галузевих об'єднань МСП щодо роз'яснення їх членам нових екологічних норм. Проте тільки в декількох країнах галузеві об'єднання використовуються для безпосереднього стимулювання впровадження «зелених» методів ведення бізнесу.

Банки і страхові компанії також грають все більшу роль в екологізації бізнесу. Банки все частіше вимагають наявності переліку екологічних показників для схвалення позик, страховики вимагають уявлення декларації про виявлені екологічні ризики і управління ними. Державі слід активно заохочувати банки і страхові компанії надавати вигідніші умови кредитування і страхування компаніям з хорошою природоохоронною репутацією. Багато страхових компаній усвідомили вигоду для себе від роботи з клієнтами, що постійно покращують свої екологічні показники, оскільки це знижує ризик позовів про відшкодування екологічного збитку.

Економічні стимули. У багатьох країнах ОЕСР підприємці мають право на часткове **звільнення від податку** – зменшення на чітко певний період часу оподатковуваного доходу компанії на

суму деяких видів екологічних капіталовкладень (що перевиконують екологічні вимоги). Такий стимул зазвичай є частиною економічної політики для сприяння впровадженню інновацій і науково-конструкторських розробок. Держава також може надавати **податкові пільги - такі як прискорена амортизація, зменшення ставки податків на майно і корпоративних податків** – при закупівлі нових природоохоронних технологій і здійсненні інших природоохоронних капіталовкладень. Пільгові ставки податків і податкові пільги також можуть бути диференційовані залежно від реального екологічного ефекту цих капіталовкладень [13].

Наприклад, в Нідерландах діють дві системи пільгового оподаткування для стимулювання закупівель нових екологічних технологій. Довільна амортизація екологічних капіталовкладень (VAMIL) робить можливою прискорену амортизацію нових екологічних технологій, включених в перелік, затверджений урядом, а податкова знижка на екологічні капіталовкладення (MIA) дозволяє частково списувати капіталовкладення в екологічні технології в рахунок сплати податку.

Уряд Франції за допомогою прискореної амортизації і пільгових ставок податку на майно і професійних податків стимулює закупівлю поновлюваної енергії і енергоефективного устаткування. Уряд Японії надає податкові пільги (наприклад, пільгову ставку місцевого корпоративного податку) промисловості при впровадженні екологічно і кліматично чистих технологій (ОЕСД, 2009). Проте великі компанії частіше отримують вигоду з систем екологічних податкових стимулів, бо вони краще інформовані про існування таких інструментів. Подібні податкові пільги повинні доповнюватися оподаткуванням негативної дії на довкілля. Податки на екологічно шкідливі товари явно переважають серед екологічних податків в країнах ОЕСР і повинні давати додатковий стимул до екологізації МСП. В той же час, податки на забруднення мають стимулюючу дію тільки якщо реальні викиди/скидання вимірюються у джерела (при спрощеному нормуванні МСП зазвичай не повинні проводити виробничий моніторинг); а адміністративні витрати на збір екологічних податків у безлічі маленьких компаній надмірні.

Державні фінансові установи можуть пропонувати позики на пільгових умовах для природоохоронних інвестицій МСП. Такі позики зазвичай обумовлюються реалізацією планових заходів, які виходять за рамки нормативних вимог, і застосуванням найкращих доступних технічних методів і найкращої практики екологічного менеджменту, а заявки на їх отримання мають бути завірені компе-

тентним природоохоронним органом. Існують програми, що дозволяють конвертацію позик в гранти (тобто що дозволяють не повертати позики) за умови демонстрації очікуваних екологічних результатів.

У країнах Східного партнерства відсутні порівнянні національні державні фінансові установи, що надають цільові пільгові позики на екологічні інвестиції МСП. Замість цього головним джерелом довгострокового фінансування екологічних інвестицій в регіоні служать кредитні лінії, що надаються міжнародними фінансовими організаціями (МФО) і розподіляються через місцеві комерційні банки. Місцеві банки перекредитують їх клієнтам приватного сектора, у тому числі МСП. Такі кредитні лінії полегшують доступ до більше довгострокового фінансування і спрощують узяття позик. Це не означає, що ці засоби обов'язково дешевше за звичайні позики (тобто процентні ставки не субсидуються), але кінцеві споживачі і місцеві банки часто можуть користуватися фінансованими за рахунок грантів консультаційними послугами і навчанням в області підготовки доцільних проєктів. Це дозволяє понизити ризики місцевих банків, що робить їх більше схильними надавати кредити, а також підвищує ефективність інвестицій в цілому [12].

Важливі чинники успішного впровадження програми пільгових позик на екологічні інвестиції включають наступні:

- раннє визначення екологічних цілей кожного проєкту;
- включення екологічних вимог в договір позики з чітким визначенням екологічних заходів, які мають бути прийняті, і відповідних процедур моніторингу;
- ретельний моніторинг і оцінка кредитною установою використання засобів і прогресу в досягненні екологічних цілей.

Державними відомствами можуть надаватися гранти на придбання екологічних технологій, але частіше за їх рахунок субсидується частина витрат на консультаційні послуги з визначення і реалізації заходів щодо підвищення ресурсо-ефективності і інших екологічних заходів. Іноді держава в повному розмірі відшкодовує МСП вартість первинного екологічного аудиту.

Прямі субсидії і безкоштовна технічна допомога МСП підвищують рівень їх інформованості і забезпечують їх участь на початковому етапі в «зелених» методах ведення бізнесу. Проте, враховуючи дефіцит державного фінансування для сприяння дотриманню екологічних вимог і екологізації бізнесу, поступовий перехід на платну систему технічної допомоги сприятиме підвищенню її стійкості в довгостроковій перспективі.

Структура регіональної програми дотримання екологічних вимог. В якості спільної мети для комплексної програми підтримки дотримання екологічних вимог в регіоні пропонується забезпечення орієнтованого на результат і погодженого підходу до підвищення обізнаності з природоохоронних питань і екологічної результативності малого та середнього бізнесу. На основі цієї мети можуть бути сформульовані наступні завдання програми:

Поліпшення розуміння сутності МСП, їх потреб і найбільш ефективних методів роботи з ними. Природоохоронні органи на регіональному рівні, а також їх партнери в державних органах і поза ними повинні придбати ясніше уявлення про кількість і типи МСП, діяльність яких є предметом природоохоронного регулювання, а також про систему стимулів, застосовану до цієї категорії підприємств. Аналіз ситуації може послужити відправною точкою для розробки і реалізації екологічної політики, нормативно-правових актів і стратегій забезпечення дотримання нормативних вимог, які враховували б можливу дію на малий та середній бізнес. Це допоможе природоохоронним органам у встановленні таких нормативних вимог і розробці таких процедур, які сприяли б підвищенню екологічної результативності МСП більш економічно ефективним чином і з меншим адміністративним навантаженням. Крім того, доцільне вивчення міжнародного досвіду з метою виявлення сучасних тенденцій що впливають із них наслідків для роботи природоохоронних органів.

Розробка і впровадження інструментів, сприяючих екологічно відповідальній поведінці в секторі МСП. Робота з суб'єктами малого та середнього підприємництва спрямована на сприяння поліпшенню їх екологічної результативності з одночасним підвищенням конкурентоспроможності, а також на усунення адміністративних і інших бар'єрів для підвищення результативності. Розробка спільно з іншими державними органами скоординованого підходу, що відповідає вимогам економічного розвитку і що дозволяє суб'єктам малого та середнього підприємництва краще розуміти і виконувати екологічні вимоги, що стоять перед ними, з одночасним досягненням економічного ефекту. Компанії часто стикаються з набором розрізнених підходів і вимог у сфері охорони довкілля, здоров'я і безпеки. Природоохоронні органи повинні виступити ініціатором координації і в співпраці з іншими відомствами працювати над створенням ефективних і менш обтяжливих програм, що виключають дублювання вимог і зусиль, і орієнтованих на малий та середній бізнес.

Розвиток партнерства і розширення участі зацікавлених сторін в процесі підтримки дотримання екологічних вимог. Формування партнерств з різними зацікавленими сторонами дозволить підвищити авторитет державних органів і зменшити недовіру до них малого та середнього бізнесу. Партнерства можуть брати участь в розробці адекватних і економічно ефективних інструментів сприяння дотриманню вимог, а також у формуванні програм навчання і обміну досвідом.

Рекомендації щодо підтримки дотримання екологічних вимог суб'єктами малого та середнього підприємництва.

Вдосконалення діяльності природоохоронних органів. Враховуючи критичний стан довкілля Донбасу, природоохоронним органам в підтримці дотримання екологічних вимог суб'єктами малого та середнього підприємництва в короткостроковій перспективі слід зробити деякі дії з розвитку їх можливостей, а саме аналіз ситуації, зміну культури взаємовідносин з суб'єктами підприємницької діяльності, а також заходи щодо зміцнення потенціалу регіональних природоохоронних органів. Можуть бути рекомендовані наступні заходи в цьому напрямі:

1. Формування сучасної культури регулювання. Необхідно сприяти формуванню в природоохоронних органах культури, більше лояльної до малого та середнього бізнесу, що сприятиме поліпшенню стосунків з підприємцями і розширенню можливостей для конструктивної співпраці. Слід ввести відповідні стимули для співробітників природоохоронних органів. В той же час мають бути вжиті усі необхідні заходи щодо запобігання корупції і незаконним угодам з питань правозастосування.

2. Аналіз впливу суб'єктів малого та середнього підприємництва на довкілля і сформовані в зв'язку цим проблеми. Державним управлінням охорони навколишнього природного середовища в Донецькій і Луганській областях з відповідними підрозділами облдержадміністрацій, а також статистичними органами слід проаналізувати масштаб впливу суб'єктів МСП на довкілля і розкрити його причини. Для цієї мети потрібні аналіз існуючої інформації, збір додаткових даних, опитування і дослідження. Підприємці та інші зацікавлені сторони можуть бути проінформовані про результати такої оцінки.

3. Навчання персоналу природоохоронних органів. Існує потреба в підвищенні інформованості співробітників природоохоронних органів відносно потреб і специфіки суб'єктів МСП. Це може бути досягнуто за допомогою просвіти і навчання керівництва і

персоналу природоохоронних органів. Таке навчання повинне також передбачати знайомство з різними механізмами, які можуть застосовуватися для підвищення екологічної результативності малого та середнього бізнесу.

4. Призначення Уповноваженого щодо малого та середнього підприємництва. Посада Уповноваженого (омбудсмена) щодо малого та середнього підприємництва може бути створена безпосередньо в Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів України або в регіональних управліннях охорони навколишнього природного середовища.

Дерегуляція та спрощення адміністративних процедур регулювання. Дерегуляція може бути ефективним засобом зниження адміністративного навантаження як на державні органи, так і на суб'єкти підприємництва. Проте пропозиції щодо коригування екологічного законодавства мають бути ретельно проаналізовані з тим, щоб не допустити їх протиріччя цілям охорони довкілля. Для того, щоб зробити процес перегляду існуючих нормативних вимог або прийняття нових ефективніших, слід забезпечити участь у ньому суб'єктів господарювання, чия діяльність є предметом регулювання. У цьому напрямі можуть бути зроблені наступні заходи:

1. Забезпечення участі МСП в процесах, пов'язаних з регулюванням. Державним органам слід сприяти конструктивній участі суб'єктів малого та середнього бізнесу в різних етапах процесу розробки і застосування нормативно-правових актів. Форми такого сприяння можуть включати активнішу взаємодію з галузевими асоціаціями і іншими об'єднаннями бізнесу; підготовку доступних для розуміння інформаційних матеріалів щодо проектів нормативно-правових актів, а також інформаційних листівок керівництва щодо дотримання норм і контрольних списків щодо нормативно-правових актів, що набули чинності; розширення можливостей малого і середнього бізнесу щодо коментування проектів пропонованих документів.

2. Подальший розвиток сучасних підходів до видачі дозволів. Важливо продовжувати розвиток підходів до видачі дозволів, пов'язаних з меншим навантаженням на суб'єкти підприємницької діяльності. Такі підходи можуть включати розробку і прийняття загальнообов'язкових (універсальних) правил у поєднанні з простою процедурою реєстрації/декларування екологічних аспектів діяльності МСП.

Удосконалення дозвільних процедур у сфері охорони навколишнього природного середовища шляхом запровадження про-

цедури видачі документів дозвільного характеру за допомогою засобів телекомунікацій (в електронному вигляді) та скорочення переліку документів, які суб'єкт господарювання повинен подати для одержання документа дозвільного характеру.

Оптимізація дозвільних процедур шляхом запровадження декларативного (реєстраційного, заявницького) принципу провадження діяльності у сфері охорони навколишнього природного середовища (або окремих дій, об'єктів, які не становлять значної загрози життю та здоров'ю людей, навколишньому природному середовищу та безпеці держави), а також зменшення кількості документів дозвільного характеру.

3. Встановлення чітких вимог щодо виробничого моніторингу і інтеграції звітності суб'єктів підприємницької діяльності. Попри те, що в існуючих умовах неможливо покладатися виключно на виробничий екологічний моніторинг, застосування цього інструменту здатне внести вклад в поліпшення стосунків між державними органами і МСП. Виробничий моніторинг повинен поєднуватися з ефективнішими підходами до проведення інспекцій.

4. Координація діяльності щодо проведення інспекцій. Першим кроком на цьому шляху може бути початок діалогу з іншими державними органами, що проводять інспекції МСП, для обговорення можливостей координації цієї діяльності. Може бути заснований постійний консультативний орган, засідання якого проводяться на регулярній основі.

Необхідно якнайшвидше прийняття Закону України «Про державний екологічний контроль» який врегульовує діяльність органів державного екологічного контролю. Закон повинен об'єднати контролюючі функції усіх діючих на сьогодні державних органів у сфері охорони довкілля та його компонентів в один орган державного екологічного контролю, що діє на центральному та регіональному рівнях.

Інформаційна підтримка і регулярний діалог. Однією з найбільш гострих потреб є необхідність забезпечити обізнаність підприємств про існуючі нормативно-правові вимоги і останні зміни до них. Підприємства також повинні отримувати інформацію про ініціативи державних органів у сфері підтримки дотримання нормативних вимог. Важливо забезпечити двосторонній обмін інформацією між державними органами і суб'єктами господарювання. У цьому напрямі можуть бути зроблені наступні заходи:

1) **забезпечення легкого доступу до законів і підзаконних актів:** якщо це дозволяють умови, може бути створена база даних з

можливістю пошуку, що містить усі природоохоронні нормативно-правові акти, застосовані до певної галузі. У базі повинні відбиватися поправки, що приймаються до існуючих нормативно-правових актів; переважним варіантом є приміщення в неї повного тексту оновленої версії документу. Буде потрібне регулярне оновлення електронних продуктів;

2) *розвиток діалогу з МСП*: поліпшення контактів з підприємствами може бути першим кроком на цьому шляху. Крім того, природоохоронним органам знадобиться інтегрувати проблематику малого і середнього бізнесу в процеси стратегічного і оперативного менеджменту, створюючи для МСП можливості регулярно доводити свої інтереси і погляди до відома Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України і його регіональних управлінь охорони навколишнього природного середовища.

Підтримка в дотриманні норм і заохочення передового досвіду. Як правило, МСП потребують зовнішньої допомоги для застосування конкретних заходів, спрямованих на підвищення екологічної результативності. Можуть бути рекомендовані наступні заходи в цьому напрямі:

1. *Розробка довідкових матеріалів.* Державним органам слід забезпечити суб'єкти малого і середнього підприємництва такими матеріалами, як написане звичною мовою керівництво щодо дотримання норм, контрольні списки, інформаційні листівки і т. п. Унаслідок низького рівня обізнаності МСП про нормативні вимоги природоохоронного характеру, доцільно забезпечити їх керівництвом щодо дотримання відповідного законодавства. Інструментом підвищення обізнаності може бути коротке керівництво галузевого або загального характеру, що роз'яснює відповідні обов'язки МСП (з вказівкою відповідних нормативно-правових вимог і вимог щодо звітності). Подібне керівництво може поширюватися через інтернет або в друкарській формі і містити контактну інформацію підрозділів або співробітників, відповідальних за надання допомоги в дотриманні норм МСП, або будь-яким підприємствам.

2. *Сприяння у впровадженні системи екологічного менеджменту і підходів чистішого виробництва.* Важливим кроком в цьому напрямі може стати прийняття політики, що заохочує впровадження СЕМ і підходів чистішого виробництва у суб'єктів господарювання.

3. *Сприяння ініціативам щодо зміцнення потенціалу в секторі МСП.* Мінприроди України може зробити дії із заохочення

і підтримки зусиль науково-дослідних і інших державних і приватних організацій, спрямованих на організацію просвітницької діяльності і учбових програм для МСП з питань СЕМ і чистішого виробництва. Доцільно передбачити поширення результатів і досвіду за підсумками таких ініціатив.

4. Запуск інструментів і ресурсів з використанням інформаційних технологій. Продовжуючи поширювати друкарські матеріали в допомогу МСП, природоохоронні органи повинні в міру можливості і необхідності приступити до розробки простих інтерактивних інструментів для використання через інтернет, а також зручних для використання програм, призначених для допомоги суб'єктам малого і середнього підприємництва в роботі з екологічними вимогами і звітністю.

Співробітництво з недержавними зацікавленими сторонами. Громадськість і інші «треті сторони» можуть внести істотний вклад в забезпечення дотримання нормативних вимог. Тиск третіх сторін, особливо з використанням ринкових механізмів, є потужним стимулом, що примушує суб'єктів господарювання змінювати свою поведінку. У цьому напрямі можуть бути зроблені наступні заходи:

1. Робота з третіми сторонами, здатними вплинути на суб'єкти МСП. Може бути розглянута можливість проведення кампаній щодо інформування громадськості з метою розширення можливостей останньої щодо впливу на діяльність суб'єктів МСП. Інформація про дії, що плануються або робляться державними органами для підтримки дотримання екологічних вимог, також може доводитися до відома громадськості. Може знадобитися додатковий аналіз для визначення найкращих методів і каналів взаємодії з третіми сторонами.

2. Створення можливостей для розвитку мережевої взаємодії між суб'єктами господарювання. Продуктивним інструментом може виявитися організація і регулярне проведення форумів малого і середнього бізнесу, у тому числі на національному рівні. Такі заходи сприяють встановленню горизонтальних зв'язків між компаніями, а також підвищенню інформованості бізнесу з актуальних питань, а інших сторін про специфіку і проблеми МСП.

3. Заохочення зусиль вищих учбових закладів щодо організації учбових програм щодо екологічної політики і екологічного менеджменту, орієнтованих на запобігання дії. Спеціалізовані програми є кращим засобом вирішення довгострокової проблеми формування корпусу кваліфікованих фахівців, здатних працювати над рішенням екологічних проблем і проблем дотримання еколо-

гічних вимог в державних органах і приватному секторі. Першим кроком на цьому шляху може бути розробка окремих спеціалізованих курсів щодо систем екологічного менеджменту, чистішого виробництва і сучасної екологічної політики.

Заходи інституціонального характеру. Для зміни ситуації з дотриманням екологічних вимог в регіонах України потрібна участь цілого ряду різних державних органів. Проте передумовою досягнення результатів в цій сфері є ефективна координація їх зусиль, причому доцільно покласти функції щодо координації на один з органів, що бере участь в процесі. В якості можливого варіанту може бути також розглянуте створення робочої групи, що складається з представників органів, які мають або можуть мати відношення до проблем дотримання нормативних вимог МСП. Така робоча група може розробити детальний план дій з підтримки дотримання нормативних вимог в країні і спрямовувати процес змін. Оскільки дотримання екологічних вимог тісно пов'язане із загальною ситуацією в секторі МСП, бажано координувати розвиток і застосування інструментів підтримки дотримання вимог з іншими ініціативами, спрямованими на цей сектор.

Джерела фінансування. Вибір і застосування конкретних механізмів підтримки дотримання вимог, що якнайкраще відповідають місцевим умовам, повинні спиратися на місцеві ресурси. У середньостроковій перспективі доцільно забезпечити підтримку організацій-донорів для впровадження інструментів, що вимагають значних ресурсів. У контексті застосування таких інструментів суб'єктів господарювання, як система екологічного менеджменту, чистіше виробництво і т.п. слід заохочувати відповідні дослідницькі і консалтингові організації, а також інші державні і приватні організації до підготовки заявок на отримання фінансування від міжнародних донорів. Державним органам слід сприяти цьому процесу. У довгостроковій перспективі діяльність щодо підтримки дотримання нормативних вимог повинна спиратися, головним чином, на внутрішні джерела фінансування.

Література

1. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про державний екологічний контроль». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68186.
2. Звіт про стратегічну екологічну оцінку. Додаток до Стратегії розвитку Донецької області на період до 2027 року. URL: <https://dn.gov.ua/ua>.

3. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28 лютого 2019 р. № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>.

4. Иванов С. В., Ляшенко В. І., Харазішвілі Ю. М., Кучеров А. В., Коритько Т. Ю. Локалізація та ліквідація наслідків катастрофи довкілля на Донбасі. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 3 (57). С. 217-240. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3\(57\)-217-240](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3(57)-217-240).

5. Звіт про стратегічну екологічну оцінку. Додаток до Регіональної програми розвитку малого і середнього підприємництва в Донецькій області на 2021-2022 роки». URL: <https://dn.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded>.

6. Звіт про стратегічну екологічну оцінку до внесення змін до Програми економічного і соціального розвитку Донецької області на 2020 рік. URL: <https://dn.gov.ua/ua>.

7. Сайт Головного управління статистики у Донецькій області. URL: http://donetskstat.gov.ua/statinform1/activity_pidpr.php.

8. Проект регіональної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2021-2022 рр. URL: <https://dn.gov.ua/ua>.

9. Commission of the European Communities. (2000). Report on SMEs and the Environment. Produced by Ecotec Research and Consulting.

10. Austrian Institute for Small Business Research. (1999). Economic Performance Database.

11. Environmental Management Tools for SMEs: A Handbook. (1996). Centre for Corporate Environmental Management (CCEM).

12. Экологизация малых и средних предприятий: пособие по инструментам природоохранной политики для стран Восточного партнерства ЕС. 2015. URL: www.green-economies-eap.org/resources/EaPGREE. by Ecotec Research and Consulting.

13. Commission of the European Communities. (2002). European SMEs and social and environmental responsibility, Observatory of European SMEs. URL: http://ec.europa.eu/enterprise/enterprise_policy/analysis/doc/smes_observatory_2002_report4_en.pdf.

14. UNIDO, Introducing Environmental Management Accounting at Enterprise Level, Methodology and Case Studies from Central and Eastern Europe.

15. Global Reporting Initiative. (2006). Sustainability reporting Guidelines. URL: <http://www.globalreporting.org/Home/BottomBlock3/Block3.htm>.

16. Business Environment in Georgia, as Seen by Small and Medium Enterprises. (1997). KPMG Environmental Consulting.

References

1. Poiasniuvaina zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro derzhavnyi ekolohichniy kontrol» [Explanatory note to the draft Law of Ukraine "On State Environmental Control"]. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68186 [in Ukrainian].

2. Zvit pro stratezhichnu ekolohichnu otsinku. Dodatok do Stratehii rozvytku Donetskoi oblasti na period do 2027 roku [A report is on a strategic ecological estimation. Appendix to Strategy of development of the Donetsk area on a period 2027 to]. Retrieved from <https://dn.gov.ua/ua> [in Ukrainian].

3. Pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekolohichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku: Zakon Ukrainy vid 28 liutoho 2019 r. № 2697-VIII [On Basic prin-

principles (strategy) of public ecological policy of Ukraine on a period 2030 to: Law of Ukraine from February, 28 in 2019 № 2697-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> [in Ukrainian].

4. Ivanov, S. V., Liashenko, V. I., Kharazishvili, Yu. M., Kucherov, A. V., Korytko, T. Yu. (2019). Lokalizatsiia ta likvidatsiia naslidkiv katastrofy dovkillia na Donbasi [Localization and elimination of the consequences of the environmental catastrophe in the Donbass]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of the Donbas*, 3 (57), pp. 217-240. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3\(57\)-217-240](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-3(57)-217-240) [in Ukrainian].

5. Zvit pro stratehichnu ekolohichnu otsinku. Dodatok do Rehionalnoi prohramy rozvytku maloho i serednoho pidpriemnytstva v Donetskii oblasti na 2021-2022 roky» [A report is on a strategic ecological estimation. Appendix to the Regional program of development of small and middle enterprise in the Donetsk area on 2021-2022]. Retrieved from <https://dn.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded> [in Ukrainian].

6. Zvit pro stratehichnu ekolohichnu otsinku do vnesennia zmin do Prohramy ekonomichnoho i sotsialnoho rozvytku Donetskoï oblasti na 2020 rik [Report on the strategic environmental assessment before making changes to the Economic and Social Development Program of the Donetsk Region for 2020]. Retrieved from <https://dn.gov.ua/ua> [in Ukrainian].

7. Sait Holovnoho upravlinnia statystyky u Donetskii oblasti [Site of Main administration of statistics in the Donetsk area]. Retrieved from http://donetskstat.gov.ua/statinform/1/activity_pidpr.php [in Ukrainian].

8. Proiekt rehionalnoi prohramy rozvytku maloho i serednoho pidpriemnytstva na 2021-2022 rr. [Project of the regional program for the development of small and medium-sized enterprises for 2021-2022]. Retrieved from <https://dn.gov.ua/ua> [in Ukrainian].

9. Commission of the European Communities. (2000). Report on SMEs and the Environment. Produced by Ecotec Research and Consulting.

10. Austrian Institute for Small Business Research. (1999). Economic Performance Database.

11. Environmental Management Tools for SMEs: A Handbook. (1996). Centre for Corporate Environmental Management (CEEM).

12. Ekologizatsiia malykh i srednikh predpriyatiy: posobiye po instrumentam prirodookhrannoy politiki dlya stran Vostochnogo partnerstva ES [Greening small and medium-sized enterprises: a manual on environmental policy instruments for the EU's Eastern Partnership countries]. (2015). Retrieved from [www.green-economies-eap.org › resources › EaPGREE.by](http://www.green-economies-eap.org/resources/EaPGREE.by) Ecotec Research and Consulting [in Russian].

13. Commission of the European Communities. (2002). European SMEs and social and environmental responsibility, Observatory of European SMEs. Retrieved from http://ec.europa.eu/enterprise/enterprise_policy/analysis/doc/smes_observatory_2002_report4_en.pdf.

14. UNIDO, Introducing Environmental Management Accounting at Enterprise Level, Methodology and Case Studies from Central and Eastern Europe.

15. Global Reporting Initiative. (2006). Sustainability reporting Guidelines. Retrieved from <http://www.globalreporting.org/Home/BottomBlock3/Block3.htm>.

16. Business Environment in Georgia, as Seen by Small and Medium Enterprises. (1997). KPMG Environmental Consulting.

Надійшла до редакції 17.09.2021 р.